धर्मशास्त्र

नंबर १

तीर्थविधि

3767

" Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai. "

(1)

स

वोन॥ ततस्तेतः शिरसि कृतांजलिस्तकया चेत्रो ध्यं तत्सदस्दिहोच्यते मयापतत्॥७॥ खला
नां प्रार्थने षेह खलता खलतास्तु वः॥ नवतां न्रूषणोयत्र दूषणो मा स्तु मानसे॥८॥ सा
धारणातीर्थविधिः प्रथमं सम्प्रयुच्यते॥ प्रयागादित्रयी विधिः पश्चादित्यत्र संग्रहः॥९॥
इह खलु संसारचक्रे परिवर्तमानानां चत्वारः पुरुषार्थाः धर्मार्थकाममोक्षाख्याः
सकृत्यस्मरतीति हासपुराणादिषु श्रूयते सर्वत्रैन। तथा च भारते भीमसेन वचो युधिष्ठिरं प्रति॥ ध
र्मं चार्थं च कामं च य याव इद तां वर॥ विश स्य कालज्ञः सर्वान्स्से वेत पंडितः मोक्षो वा परमं श्रेयः
येषां राजं सुखार्थिनामिति॥ तत्र सुखदुःखा वयोः निरूपधीच्छा विषयत्वात् पुरुषैर्थ्य
मानतया सुखं पुरूषार्थत्वात् तत्साधनस्य तुंपालंके च सति धर्मार्थयोर्यथायोगं सुखदुःखा
भावसाधनत्वादौपचारिकी पुरुषार्थता॥ प्रतराव प्रवृत्तिनिवृत्त्या लक्षणतया द्विविधस्यापि
धर्मस्य पुरुषार्थसाधनता कालद्वैः प्रवृत्तिसंज्ञके धर्मे फलमभ्युदयो मतः॥ निवृत्तिसंज्ञके धर्मे
फलं निःश्रेयसं मतमिति स्कांदेपि॥ धर्मात्सुखं च ज्ञानं च यस्मादुभयमाप्नुयात्॥ त

वा ५

"Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai."

(2)

स्मात्सर्वं परित्यज्य विद्वान् धर्मं समाचरेत्॥ लोकद्वयेपि यत्सौख्यं तद्धर्मात् प्राप्यते यतः। धर्ममेकमतः
कुर्यात्सर्वकामार्थसिद्धये॥ भारते॥ धर्म एव प्लवो नान्यः स्वर्गं द्रौपदि गच्छतामित्यादि॥ दुःखाभा
वसाधनतामपि धर्मस्य धर्मेण पापमपनुदतीति श्रुतिः दुःखसाधनपापापनोदद्वारेण॥ स्कां
दे च॥ दीर्घकालेन तपसा सेवितेन तपोधने। धर्मनिर्धूतपापानां से सिध्यंति मनोरथाः॥ मनुः॥
धर्मेणाहि सहायेन तमस्तरति दुस्तरं॥ ... धानं पुरुषं तपसा हतकल्मषं॥ परलोकं नय
दि त्याशु भास्वंतं खशरीरिणं॥ प्रायश्चित्त ... स्य दुरितक्षयद्वारा दुःखाभावसाधनता स
कलश्रुतिस्मृतिपुराणप्रसिद्धा॥ अर्थस्या ... व दुःखाभावसाधनतानुभवसिद्धा॥ आग
मसिद्धा च॥ उच्चा दिवि दक्षिणावंतो अस्थु ... दाः सहते सूर्येण॥ हिरण्यदा अमृतत्वं भजंते वा राम
सोदाः सोम प्रतिरंत आयुरिति मंत्रवर्णात्॥ सघः शुध्यति॥ हेमदस्तेस्मतेश्च॥ तुलादिदान ॥२॥
प्रतिपादकवचनान्यप्यत्र प्रमाणभावं भजंते॥ तेन सिद्धा धर्मार्थयोरौपचारिकी पुरुषार्थता॥ का
मस्तु सुखरूपत्वात् मुख्य एव पुरुषार्थः॥ सुखरूपता च भारते॥ आरण्यके पर्वणि श्रूय
ते॥ द्रव्यार्थस्पर्शसंयोगे या प्रीतिरुपजायते॥ स कामश्चित्तसंकल्पः शरीरं नास्य दृश्यते इति

Joint Project of the Rajawade Samshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(2A)

तथा॥ अर्थार्थी पुरुषो राजन्बृहंतं धर्ममिच्छति कामार्थित्र कामा रम्यमिच्छति॥ नहि कामेन कामोन्यः
म साध्यते फळमे वंदिति॥ इंद्रियाणां चंचपेचानां मनसो हृदयस्य च॥ विषये वर्त्तमानानां याप्री
तिरूपजायते॥ स काम इति मे बुद्धिः कर्मणां फलमुत्तममिति च॥ अत्र हि मत्प्रीतिः। प्रमेद्दाहर्ष इ
त्यादि कोषप्रतिपादितसुखपर्यायप्रीति[...]नाभिधानात् फल्यां सांसाक्षात्यभिधानात्फल
रूपताभिधानाच्च कामस्य सुखरूपत[...] वस्मत्पाधिकरणा वार्त्तिकैयावद्धर्ममोक्ष
संबंधितद्वेदप्रबंधेषु एवं च यर्थसुखविष[...] केव्य वहारापूर्वकमितिसुखशब्दे नैव का
म उपावश॥ अर्थवाताधिकरणेपि धर्म[...]कामोक्षा अधर्मार्थि दुःखसंसारासौ रास्ता
धनप्रतिपक्षिरूपाद्दानर्थार्त्ति रिप्रत्वांगांग भूतापफलमित्यत्र काममपति योगित्वेन दुः
खं वनो यार्त्तिक का व्यरस्य सुख्यमे काम व काम पुरुषार्थः संमतः ~~इत्युभायं वर्त्ते का~~
~~मस्य नेंद्रियप्रीति विभोडो। चेतयोंति कामस्या यीजेंद्रियप्रीत्यास्त्यासुखफल~~)

Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(3)

त्रियोगित्वेन उक्तं यत्तद्वार्त्तिककारस्य सुखमेव कामपुरुषार्थः संमतं ॥ प्रत्युत भागवते ॥ का
मस्य नेंद्रियप्रीतिर्लाभो जीवेत यावतेति ॥ कामस्यापींद्रियप्रीत्याख्यसुखफलसाधन
तामंगीकृत्य तन्निराकरणं ॥ पश्चान्यत्रैव धर्माद्यर्थोऽर्थतः कामाः कामप्रीतिरनुत्तमे प्रीति मा ३
साधनतारित्यानंतद्विषयोपभोगे कामाख्यसुखसाधनत्वात् ॥ ज्ञैणं काम स्वंगीकृत्य मं
त्यव्याख्येयं ॥ यद्वा तत्रापि कामशब्दः सुखपरत्वेन ॥ इंद्रियप्रीतिशब्दः एवं चेंद्रियत
प्तिपरः सुखापरपर्यायाः प्रीतेरिंद्रियसंबंधेनानाबाह ॥ तन्निसिद्धमेव तत्तु कामस्य
सुखरूपत्वान्मुख्यपुरुषार्थत्वमिति [illegible] ष्टोपि न तन्ने देन सुखदुःखाभावान्य
तररूपइतितस्यापि मुख्यमेव पुरुषार्थत्वं ॥ चतुर्षु साधारणः पुरुषार्थत्वं व्यव राम
हारः छत्रच्छत्रिसमुदायेषु च्छत्रिन्यायेन वत्सरांहि प्राणन्दप्राणान्स मुदायेयोः सर्वेहि प्रा ॥३॥
णानं छत्रेव चौपचारिकः ॥ तदेतेषु चतुर्षु पुरुषार्थेषु धर्मो मुख्यः ॥ पुरुषांतरहे

... Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai ...

(3A)

त्वाद्दिष्याद्दिहेतुत्वाच्च ॥ तदुक्तं कौर्मे ॥ धर्मात्संजायते ह्यर्थो धर्मात्कामोभिजायते ॥ धर्मा
देवापवर्गस्तस्माद्धर्मं समाचरेदिति ॥ परं ब्रह्ममोक्षः । तथाउ ऊर्ध्वबाहुर्विरौम्येष नच
कश्चिच्छृणोति मे ॥ धर्मादर्थश्च कामश्च सकिमर्थं न सेव्यते ॥ तथा ॥ निवृत्ति संज्ञिके
धर्मफले निःश्रेयसं मतं ॥ भारते ॥ विद्या वपुः शौर्यं कुले जन्म निरोगता ॥ संसा
रोच्छित्तिहेतुश्च धर्माद्विप्र कीर्तितः ॥ धर्माद्राज्यं धनं सौख्यमधर्मात्तु दुःख
मेव च ॥ तस्माद्धर्मं सुखार्थाय कुर्यात्पापं विवर्जयेत् ॥ याज्ञवल्क्यः कर्मणा म
वा नसा वाचा यत्नाद्धर्मं समाचरेत् ॥ मनुः ॥ धर्म एव हतो हंति धर्मो रक्षति रक्षितः ॥
तस्माद्धर्मो न हंतव्यो मा नो धर्मो हतोऽवधीदित्यादि ॥ नन्वर्थस्यापि धर्मकारणतादु
भवात्कथं धर्मस्यैव प्राधान्यं ॥ तदुक्तं भारते ॥ सर्वथा धर्ममूलोऽर्थो धर्मश्चार्थ
परिग्रहः ॥ तथा ॥ धर्ममूलं जगद्राजन्नान्यद्धर्माद्विशिष्यते ॥ धर्मश्चार्थेन महता न

बधी ३

(5)

क्योराज्ञन्निषेविहंतुं। नागवते॥ धनंच धर्मैकफलमिति॥ मेव॥ कस्यचित्यागदानादि
धर्मस्यार्थसाध्यत्वेपि ~~सर्वस्यार्थ~~॥ ~~...~~ सर्वस्यार्थसाध्यत्वाभावात्॥ अ
र्थमंतरापिजपतीर्थयात्रोपवासादिरूपो धर्मोदयात्॥ धर्मंविनान्वार्थोलेशस्याप्य
नुदयात्॥ एवं धर्मस्यप्राधान्येसत्य धर्मस्यमुख्यतोऽनुष्ठेयः॥ तदुक्तमारण्यके॥ धर्मंपूर्वंधि
नेमध्येजघन्येधर्ममाचरेत्॥ तत्रापि यागदानादिरूपस्य धर्मबिंदुद्रव्यसाध्यत्वा स्य
त्तद्वकंगत्वोकलापवत्वाच्चेदानीं तनैर्... स्यसंपादयितुमशक्यः सपत्नीकस्ता
ध्यत्वाद्दक्षिणादिसहायसंपाद्यत्वात्... वर्णसंकरत्वाश्रमानधिकारित्वाच्चैतदपे
क्ष्यातीर्थयात्राधर्मोतिसुगमः॥ पूर्वहेतुवैलक्षण्यात्॥ तदुक्तंनारतमाख्ययोः॥
ऋषिभिःक्रतवःप्रोक्तावेदेष्वपियथाक्रमं॥ फलंचैवयथातत्वंप्रत्यचेहचसर्व राम
शः॥ नतेशक्यादरिद्रेणयज्ञाःप्राप्तुंमहीपते॥ बहूपकरणायज्ञानानासंभारविस्त ॥ ५ ॥

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(4A)

रा॥आप्यंते पार्थिवैरेतैः समृद्धैर्विविधैर्नरैः ॥ अर्थन्यूनैरवगणैरेकात्मभिरसंहतैः॥ यो
दरिद्रैरपि विधिः शक्यः प्राप्तुं जनेश्वर ॥ तुल्यो यज्ञफलैः पुण्यैस्तं निबोध महीपते ॥
॥ ऋषीणां परमं गुह्यमिदं भरतसत्तम ॥ तीर्थाभिगमनं पुण्यं यज्ञैरपि विशिष्यत इति ॥ अव
गणैः। सहायरहितैः। एकात्मभिः। अप[illegible]नीकैः। असंहतैः। ऋत्विगादिसंघातशून्यैः श्र
श्रद्धसंकीर्णप्रव्रजीतादीनामप्यत्र [illegible]नास्तीति अधिकारिनिरूपणो निरू
पयिष्यते ॥ ननु जपोपवासादिधर्मे[illegible]रपेक्षो विद्यत एवेति कथं तीर्थयात्रा
यामेवातिशयः॥ सत्यं। तथापि तत्र[illegible]सत्त्वारीराया सेनाऽसाध्यत्वाद्दिष्टं भा
पित्रोरोगादिषु कैश्चात्तुमशक्यत्वात्के:। सर्वस्यानधिकारिकत्वाच्च तद्विलक्षणायां (
तीर्थयात्रैव श्रेयसी ॥ चरन्वै मधु विंदतीत्यादिलिंगाच्चयमर्थोऽध्यवसेयः॥
॥ ॥इति श्रीभट्टरामेश्वरसूरिसूनुनारायणभट्टविरचिते त्रिस्थलीसेतौ तीर्थ

(5)

यात्राकर्तव्यतानिरूपणं॥ ॥अथसामान्यतस्तीर्थप्रशंसा॥ शंखः॥सर्वतीर्थानिपु
ण्यानिपापघ्नानिसदानृणां॥परस्परानपेक्षाणिकथितानिमनीषिभिः॥परस्परे
ति॥प्रत्येकमेवपापघ्नानीत्यर्थः॥तथासर्वेप्रश्रवणाःपुण्याःसर्वेपुण्याःशिलो
च्चयाःनद्यःपुण्याःसदाःसर्वाजाह्नवीतुविशेषतः॥पुत्रंगारुडे॥पुत्रद्रव्यादिसंत्यज्य
तीर्थंव्रजतियोनरः॥अनाघ्रादेवतास्तस्यतुष्टिंपुष्टिंददंतिहि॥भारते॥तथापुण्या
नितीर्थानिपुण्यान्याप्येतानिच॥उपास्यपुण्यंलब्धाश्चभवत्यमरलोकगाः॥
तथा॥कीर्तनाच्चैवतीर्थस्यस्नानाच्चपितृतर्पणात्॥धुनंतीपापंतीर्थेयेतेप्रायां
तिसुखंपरं॥कौर्मे॥तीर्थानिप्रकृत्य॥यत्रस्नानंजपोहोमःश्राद्धदानादिकंकृतं॥
एकैकशोमुनिश्रेष्ठाःपुनात्यासप्तमंकुलं॥भारतमात्स्ययोः॥ऋषिभिःक्रतवः राम
प्रोक्ताइत्यादियज्ञैरपिविशिष्यतइत्यंतमुक्तोक्तं॥अनुपोष्यत्रिरात्राणितीर्थान्य ॥५॥

(5A)

नभिगम्य च॥ अदत्त्वा कांचनं गाश्च दरिद्रो नाम जायते॥ अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्ट्वा विपुलदक्षिणैः॥ न तत्फलमवाप्नोति तीर्थाभिगमनेन यत्॥ इति॥ अनुपोष्येति॥ तेन त्रिरात्रोपवासादीनां चतुर्णां प्रत्येकं ... फलमित्यर्थः॥ तथा यैरन्यगम्यानि तीर्थानि दुर्गाणि विषमाणि च॥ मनसा तानि गच्छेत सर्वतीर्थसमीक्षया॥ तथा एतानि वसुभिः साध्यैरादित्यैर्मरुदश्विभिः॥ ... देवकल्पैश्च श्रितानि सुकृतैषिभिः॥ इयं राजर्षिभिर्ज्ञाता पुण्या कौंतेय भीमयुधि... ... त्वादिभिर्महाराज तीर्थयात्रा महाफला॥ तथा॥ आहूतेनापि यस्येह तीर्थयात्रा ... ... भवेत्॥ सर्वकामसमृद्धः स्यात् स्वर्गलोके महीयते॥ स्थानं च लभते नित्यं धनधान्यसमाकुलं॥ ऐश्वर्यज्ञानसंपन्नः सदा भवति धर्मवान्॥ तारिताः पितरस्तेन नरकात्प्रपितामहा इति॥ अज्ञाने नेति॥ अत्रेदमनुष्ठेयमनेनेदं फलमाप्यत इति एवं ज्ञानाभावेपि नाशादेरित्य

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

२ ×कल्ये। तिर्यग्योनिं न गच्छेत् कुदेशे नैव जायते। स्वर्गे च सति वै विप्रो मोक्षमार्गं च विंदती ×२

(6) र्थः॥ वायुपुराणे॥ तीर्थान्यनुसरन्धीरः श्रद्दधानः समाहितः॥ कृतपापो विशुध्येत किं पु
नः शुद्धकर्मकृत्॥ स कल्पपुराणप्रसिद्धमहिमत्वात्तीर्थानि॥ अथ तीर्थस्वरूपं॥ छ्॥ गारु
डे॥ रजतस्तमो विरहिते स्तपसा घृतकल्मषैः॥ यदध्यासितमर्हद्भिस्तद्धि तीर्थं प्रचक्ष
ते॥ नारदे॥ परिग्रहाच्च साधूनां पृथिव्याश्चैव तेजसा॥ अतीव पुण्यभागास्ते सलिले
स्य च तेजसा॥ तेजसा प्रभावेण॥ नत्र[illegible]॥ तदुक्तं नारदे॥ लोकेस्मिन्द्विविधं ती
र्थं विद्धं दैवनिर्मितं॥ स्वयंभूतं च मानं [illegible] निर्मितं दैवा निर्मितं॥ पुनश्चतुर्विधं॥
तदुक्तं ब्रह्मपुराणे॥ नारद उवाच॥ [illegible] तीर्थानि स्वर्गमर्त्यरसातले॥ दै
वानि मूनि न्नाहैल आसुराण्यार्षकानि च॥ मानुषाणि च लोकेषु विख्यातानि सुरा राम
दिभिः॥ ब्रह्मविष्णुशिवैर्देवैर्निर्मितं दैवमुच्यते॥ निष्पाद्यदेकं जायेत तत स्मान्ना ॥६॥
तः परं विदुः॥ यथा प्रभास पुष्करादीनि त्रिभ्यो जातान्त्वा इति श्रेष्ठानि॥ तथा॥ गो
× विंफलानि सुरेश्वर॥ सर्वेषामेव तीर्थानां सर्वदा कं विशिष्यते॥ ब्रह्मोवाच॥ चतुर्विधा
नि तीर्थानि॥ ८

" Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai. "

(6A)

के२

१व दावरी भीमरथी तुंगभद्रा च वेणिका॥ तापी पयोष्णी विंध्यस्य दक्षिणे तु प्रकीर्तिता॥ भा
गीरथी नर्मदा च यमुना च सरस्वती॥ विशोका च वितस्ता च हिमवत्पर्वताश्रिता॥ एता नद्यः
पुण्यतमाः देवतीर्थान्युदाहृताः॥ केनोतथा॥ केनापि न कृतं यत्र देवखातमिति स्मृतिमि
घ ति॥ गयको व्यसुराद्यं सुरप्रतिष्ठितान्यासुराणि॥ वशिष्ठादिरूषिप्रतिष्ठितान्यार्षाणि॥ क्र
मांधात्रंबरीषहरिश्चंद्रादिप्रतिष्ठितानि मानुषाणि॥ भागीरथ्यादिनां तु सत्यपि देव
त्वे विष्ण्वादिदेवमूर्त्तित्वाद्दतिवैशेष्यं तु केचित्कां देवखातं दे॥ ब्राह्मीसरस्वतीमू
गंगामूर्त्ति र्त्तिस्तु वैष्णवी॥ नर्मदा त्र्यंबकी मूर्त्तिः त्रिदेवत्वात्त्रापि गंगा॥ गंगेयं सरि
तां श्रेष्ठा सर्वकामप्रदायिनी॥ त्रिदेवत्वान्मुने श्रेष्ठा तदुत्पत्तिमतः श्रेष्ठत्वादि व
चनानि च यथा प्रतिपादितं त्रिदेवत्वाच्छ्रुता लब्धिगुणगणवत्त्वादपि श्रेष्ठेति गंगामहि
मप्रकरणे स्पष्टीभविष्यति॥ पुनर्भौमांतरीक्षत्रिलोकस्थत्वेन दानां त्रैविध्यं॥ तत्र

नैमिषं नौमं ॥ पुष्करं त्वंतरिक्षस्थं ॥ कुरुक्षेत्रं त्रिलोकस्थं ॥ तदुक्तं भारते ॥ पृथिव्यां नैमिषं
(७) पुण्यमंतरिक्षे च पुष्करं ॥ त्रयाणामपि लोकानां कुरुक्षेत्रं विशिष्यते ॥ ब्राह्मे ॥ नैमि
षं मानसं तीर्थं मया वः परिकीर्त्तितं ॥ पुष्करं चांतरिक्षस्थं मम लोकस्य दुर्लभमि
ति ॥ प्रभासखंडे महादेवः ॥ शृणु देवि प्रवक्ष्यामि तीर्थमाहात्म्यमुत्तमं ॥ पृथिव्यां
नैमिषं तीर्थमंतरिक्षे च पुष्करं ॥ के[illegible]यागं चेत्यादि ॥ ब्रह्मपुराणे ॥ प्रयागं च कु
रुक्षेत्रं नैमिषं पुष्करं तथा ॥ गंगाद्वारं च कु[illegible]म्रं बदरीं सिंधुसागरमित्यादि तीर्थो
द्देशः कृतः ॥ काशीखंडे ॥ प्रथमं ती[illegible]प्रयागाख्यं सुविस्तरमित्यादिना तत्रै
२ षष्ट्या ध्याये तीर्थान्युक्तानि ॥ स वाराणस्यां महादेवं प्रयागे तु महेश्वरमित्यादिना शिव
पुराणेऽष्टषष्टितीर्थान्युद्दिष्टानि ॥ तथा कौर्मे द्वादशाध्याये तीर्थोद्देशः कृतः ॥ तथा राम ॥ ७ ॥
काशीखंडे ॥ शृणु देवि विशालाक्षि तीर्थलिंगमुदाहृतं ॥ अन्यत्रापि तीर्थाख्याने

(7A)

तान्मूर्त्तिपरिग्रहात् ॥ मूर्त्तयो ब्रह्मविष्ण्वर्क ॥ श्रीवह्निविघ्नेश्वरादिकाः ॥ लिंगं त्रोवमितिरव्यातं
यत्र तत्तीर्थमेव तत् ॥ वाराणस्यां महादेवः प्रथमं तीर्थमुच्यत इत्यादि ॥ अन्यत्रापि त्रो
याः सिंधुहिरण्याक्षः शोण्यले हि बर्बरा ॥ स्नान कृच्च नदाः सप्त पावना ब्रह्मणः सुता इत्या
ग्न्या दि ॥ छ ॥ अथ गौणतीर्थानि ॥ क्षेत्रासीप सुराविप्रा गोर्गुरुस्तीर्थमुच्यते ॥ निवासहो
मस्नानाचर्चनोषपोषैः पुनाति तत् ॥ काशीखंडे ॥ मानसान्यपि तीर्थानि सत्यादी
नि च वै प्रिये ॥ एतानि मुक्तिदान्येव न का विचारणा ॥ तथा ॥ स धर्मिणुवाच ॥ मा
नसान्यपि तीर्थानि यान्युक्तानि महामते ॥ कानि कानि च तानि ह येत दाख्यातुमर्ह
सि ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ शृणु तीर्थानि गदतो मानसानि ममानघ ॥ येषु सम्यक् नरः
स्नात्वा प्रयाति परमां गतिं ॥ सत्यं तीर्थं क्षमा तीर्थं तीर्थमिंद्रियनिग्रहः ॥ सर्वभूत
तदया तीर्थं तीर्थमार्जवमेव च ॥ दानं तीर्थं दमस्तीर्थं संतोषस्तीर्थमुच्यते ॥ ब्रह्मच

project of the Rajwade Sanshodhan Mandal Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(8)

र्थंपरंतीर्थंतीर्थंचप्रियवादिता॥ज्ञानंतीर्थंधृतिस्तीर्थंतपस्तीर्थमुदाहृतं॥तीर्थानामपित
तीर्थंविशुद्धिर्मनसःपरा॥नजलाप्लुतदेहस्यस्नानमित्यभिधीयते॥सस्नातोयोदमस्ना
तःशुद्धशुद्धमनोमलः॥योलुब्धःपिशुनःक्रूरोदांभिकोविषयात्मकः॥सर्वतीर्थेष्वपि
स्नातःपापोमलिनएवसः॥नशरीरमलत्यागान्नरोभवतिनिर्मलः॥मानसेतुम
लेत्यक्तेभवत्यंतःसुनिर्मलः॥जायंतेचम्रियंतेचजलेष्वेवजलौकसः॥नचगच्छं
तितेस्वर्गमविशुद्धमनोमलाः॥विषयेष्वतिसंरागोमानसोमलउच्यते॥तेष्वे
वहिविरागोस्यनैर्मल्यंसमुदाहृतं॥चित्तमंतर्गतंदुष्टंतीर्थस्नानान्नशुध्यति॥श
तशोपिजलैर्धौतंसुराभांडमिवाशुचि॥दानमिज्यातपःशौचंतीर्थसेवाश्रुतंतत ॥ता॥
था॥सर्वाण्येतान्यतीर्थानियदिभावोननिर्मलः॥निगृहीतेंद्रियग्रामोयत्रैव
वसतेनरः॥तस्यतत्रकुरुक्षेत्रंनैमिषंपुष्कराणिच॥ध्यानपूतेज्ञानजलेरागद्वेष

" Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai. "

(8A)

मव्याप्नुहे॥य॰स्नातीमानसेतीर्थेसयातिपरमांगतिं॥एतत्तेकथितंदेविमानसं
तीर्थलक्षणं॥मात्स्ये॥सत्यंतीर्थंदयातीर्थंतीर्थमिंद्रियनिग्रहः॥वर्णाश्रमाणांगेहे
पितीर्थंश्चसमुदाहृतः॥व्यासः॥आत्मानदीसंयमतोयपूर्णासत्यहृदाशीलतटादयोर्मिः॥ ५२
नत्राभिषेकंकुरुपांडुपुत्रनवारिणा[illegible]चांतरात्मा॥भारतेदानधर्मेषु॥अगाधे
विमलेशुद्धेसत्यतोयेधृतिहृदे॥स्ना[illegible]नसेतीर्थेसत्वमालंब्यशाश्वतं॥तथा॥
तत्त्वचिंतनहंबुद्धिस्तीर्थंप्रवरमुच[illegible]था॥स्नातीयोमानसेतीर्थेतत्स्नानंत
त्वदर्शिनां॥समारोपितशौचस्तुनित[illegible]समाहितः केवलंगुणसंपन्नःशुचि
रेवनरःसदा॥सत्यादिषुसत्स्वेवतीर्थफलंगंगादिगमात्सत्वशोधकत्वाच्चसत्या
दीनांगौणंतीर्थत्वमित्यत्रतात्पर्यं॥एवंतीर्थान्यू[illegible]॥काशीखंडे॥एतत्तेकथि
तंदेविमानसंतीर्थलक्षणं॥भौमानामपितीर्थानांपुण्यत्वेकारणंशृणु॥यथाशरीरी

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

रस्योद्देशात् केचित्पुण्यतमाः स्मृताः ॥ तथा पृथिव्या मुद्देशाः केचित्पुण्यतमाः स्मृताः ॥
पुण्यानि सलिलानि चेति पाठः ॥ प्रभावादद्भुताद्भूमेः सलिलस्य च तेजसा ॥ परिग्रहा
न्मुनीनां च तीर्थानां पुण्यता स्मृता ॥ सलिलस्य तेजसा प्रभावेण सामर्थ्यादित्यर्थः ॥
तस्मात् भौमेषु तीर्थेषु मानसेषु च नित्यशः ॥ उभयेषु च यः स्नाति स याति परमां ग
तिमिति ॥ भारतेपि भीष्मेण ॥ एतत्ते कथितं राजन्निति संबोधनभेदेनेदमेव सर्वमु
क्तं ॥ शांतिधर्मेष्वपि ॥ मनसश्च पृथिव्याश्च पुण्यास्तीर्थास्तथापरे ॥ उभयोरेव यः स्ना
यात्स सिद्धिं शीघ्रमाप्नुयात् ॥ यथा बलं क्रियाहीनं क्रिया वा बलवर्जिता ॥ नेह साध
यते कार्यं समायुक्तास्तु सिध्यति ॥ एवं शरीरशौचेन तीर्थशौचेन चान्विताः ॥ शुचिः
सिद्धिमवाप्नोति द्विविधं शौचमुत्तममिति ॥ ॥ अथ तीर्थयात्राधिकरणं ॥ तत्र राम ॥९॥
यायाः कश्चित्तीर्थयात्रा मुनीन्द्रैः कृताः प्रयुक्तास्तनुमोदिताश्च ॥ तां ब्रह्मचारी विधि

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(9A)

वक्षोरोन्निस्तुसंयतोगुरुणांसंन्नियुक्तइतिब्रह्मपुराणवचनाद्गुरुनियुक्तस्यैव ब्रह्मचा
रिणो ऽधिकारः॥ इयं चोपकुर्वाणकस्य वेदाध्ययनाविरोधेनेवगुरुनियोगाद्भव
ति॥ पाद्मवत्क्येन ब्रह्मचारिणमुपक्रम्य गुरुं चाप्युपासीत स्वाध्यायार्थं समाहि
त इति स्वाध्यायार्थं गुरुमेवोपासीतेति [illegible] मन्नात्॥ नैष्ठिकस्यापि गुर्वनुज्ञातस्यै
स्यास्त्येवाधिकारः॥ ब्रह्मचारी गुरु[illegible]न्नियुक्त इत्यविरोधश्रवणात्॥ गृहस्थे
स्यापि। देहं स्तुपुष्टं विजरं तुर्योवनं ल[illegible]गाद्धुयाँ त्तियेनराः॥ स्नात्वानपन्नयति
हरिं महेश्वरं देवं न ते वैमुषितान्राध[illegible]॥ इतिस्मरणात्॥ ननु नैतेन वचसा गृह
स्थस्य तीर्थयात्राविधातुं शक्यते तत्पद[illegible]श्रवणात्॥ नैयो वनं लब्धो त्यादिलिंगा चेरु
त्तस्य सत्त्वं॥ वचनांतराविरोधेन ब्रह्मचर्यादिविशीयत्वेनापि तदुपपत्तेः॥ तथाहि
ब्रह्मपुराणे॥ यस्योक्तिधर्मे ह्यघकारितास्ति नरं गृहं गृहधर्मा श्रवसर्वे॥ एवं गृह

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

(१०)

पि२

स्तणश्रमे संस्थितस्य तीर्थगतिः पूर्वैतैरेर्निषिद्धा ॥ सर्वाण्णतीर्थान्यपि चाग्निहोत्रतुल्यानिने
वेति विषयं वदाम इति ॥ तथा तत्रैव ॥ या ज्ञाधिकारस्य यथा निवर्त्तैः प्रशस्तः तीर्थानि परिभ्रमेत्तु ॥ ती
र्थेष्वाल्यं यज्ञफलं हि यस्मात्प्रोक्तं मुनीश्वरैः कौर्म्ये ॥ यः स्वधर्मान्परित्यज्य .
र्थ तीर्थसेवां करोति हि ॥ न तस्य तीर्थफलं [illegible] कं परत्र चेति ॥ उच्यते ॥ यस्येष्टि धर्मे
ष्वधिकारितास्ति वरं गृहं गृहस्थ [illegible] ति वैत्रोपासनाद्यः स्वधर्मान्परित्य
ज्येति चोक्तं यागाद्यनुष्ठानाद्याक्तस्य [illegible] यान्यधिकारस्य च गृहस्थस्यापि तीर्थ
या ४ यात्रा सैव विरुद्धा ता ॥ अत एवानारत [illegible] केवलतः प्रोक्ता इत्यक्रम्यमतेरा तेया राम
दरिद्रेण इत्यादिभिः पूर्वोदाहृतानि वाक्यान्युक्तानि ॥ यद्वा ॥ साग्निकस्य सपत्नीकस्यै ॥१०॥
व गृहस्थस्याधिकारः ॥ सहाग्निर्वा [illegible] सपत्नीको गच्छेत्तीर्थानि संयतः ॥ सर्वपा
प विनिर्मुक्तो यथोक्तां गतिमाप्नुयादिति कूर्मपुराणोक्तेः ॥ प्रायश्चित्ते ब्रजेत्तीर्थे पत्नी

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

(10 A)

विरहितोपि वा ॥ यज्ञेष्वनधिकारी वा यश्च वामेत्रसाधकः ॥ सहाग्निर्वा सपत्नीको
गच्छेत्तीर्थानि संस्पनइति स्मरणाच्च ॥ अत एव ब्रह्मपुराणे शुकलवैश्योपाख्याने ॥ कश्चि
त्कृकलो नाम वैश्यः ॥ कृततीर्थयात्रो मयापितरस्तारिता इति कृतार्थमात्मानं मन्वानः स्व
गृहं प्रस्थितो मार्गे स्वधर्मान् पितॄन्पश्यत ॥ न ते किंचित्तीर्थफलमस्तीति तेरु
रूचुः ॥ कुतस्तीर्थफलं मे न जातं कथं न पितरस्तीर्थ इति चिंतामियिवान् ॥ तमाह धर्मः ॥
पूतां पुण्यतमां भार्यां यो वा त्यक्त्वा प्रयाति तस्य पुण्यफलं सर्वं वृथा भवति नान्य
थेत्यादि बहूक्त्वा तया विना यत्तीर्थं [illegible] नं कृतं त्विह ॥ तेन दोषेणैव बद्धास्तव पू
र्वे पितामहाः ॥ त्वया सा वंचिता मूढ चौरकर्म कृतं त्वया ॥ अमी पितामहाश्चौरा येन तेनैव तु
तया विना ॥ त्वार्यापिंडं चतिं चैवान्नं स्वहस्तेन मत्तोपमे ॥ तत्त्वान्नमेव भुंजंति पितरो हृष्ट
मानसाः ॥ तस्माद्भार्यां विना सिद्धिः पुरुषस्य न विद्यते इति धर्मोक्तेः ॥ कथं मे पितरो

मूळ प्रत पाहण्यासाठी संपर्क

इतिहासाचार्य वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे

राजवाडे पथ, गल्ली नं. १, धुळे-४२४००१ (महाराष्ट्र)

दूरध्वनी क्रमांक (०२५६२) २३३८४८

Email ID : rajwademandaldhule@gmail.com